

**AZERBAYCAN'DA TARİHSEL KİMLİĞİN VE DİLİN
GELİŞİM SÜREÇLERİ**

***ABOUT DEVELOPMENT OF A HISTORY OF ETHNO LANGUAGE
PROCESSES IN AZERBAIJAN***

***ПРОЦЕСС СТАНОВЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ
И ЯЗЫКА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ***

Dr. Afag RÜSTEMOVA*

ÖZET

Azerbaycan çok eski bir tarihe sahiptir, fakat yazılı kaynakların eksik olması bu coğrafyada yaşayan etnik birliklerin tarihlerinin çok yönlü araştırılmasına engel teşkil etmektedir. Belgelerin eksik olması yabancı ve yerli araştırmacıların bu konuda farklı görüşler ileri sürmelerine sebep olmuştur.

Makalede müellif bu coğrafyada etno-dil süreçlerini tatik ederek Türk boylarının diğer gruplarla birlikte bu coğrafyada çok eski dönemlerden itibaren yaşadıkları sonucuna geliyor.

Anahtar kelimeler:

Azerbaycan, etno-dil süreçleri ve tarihi, Türk boyları

ABSTRACT

Azerbaijan has an ancient history, but insufficiency of written sources does not enable comprehensive investigation of a history of ethnoses, from ancient times living in this district. Absence of the facts results to that the Azerbaijan and foreign scientists in this occasion have different sights.

* Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Felsefe, Sosyoloji ve Hukuk Enstitüsü, Sosyal Felsefe Bölümü / Bakü - AZERBAYCAN

In article the author, proceeding from the facts of the ethno language processes occurring in this territory, comes to a conclusion, that Turkic tribes and radical ethnoses of this region centuries in common lived on this ground.

Key Words:

Azerbaijan, history of ethnoses, Turkic tribes

РЕЗЮМЕ

Azerbaydjan imet oçenü drevneü istoriçeskoe prošloü. Odnako nemnogocislennoöü naüdennoü pisümennoü istoriçeskü isçnoçnikoü yaülyetöü serüeznoü pomexoü v dele vsesçoronnoü izuçeniü istoriçeskü etniçeskü grupü, proživavöü na etoü territorii. Sledöviem etoü že priçiniü yaülyetöü i rasxoüdenie vo vzgülyadoü meüdu inoüstrannoü i oteçestvennoü üçennoü, zanimaoüöimisiü izuçeniem danoü problemy.

V rezulütaü izuçeniü etno-üzükovoü proçessü, naüloüdoüvöüöü na danoü territorii, sledoüöüoü vüvod: tüрки narüdu s drugimi etniçeskimi grupümi naselüli danoü territorioü s oçenü drevniç vremen.

Ключевые слова,

Azerbaydjan, etno-üzükovoü proçessü, istoriçeskü, tüрки.

Azerbaycan devletçilik geleneüinin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Ancak kaynakların yeterli olmayışı Azerbaycan tarihinin birçok döneminin derinlemesine araştırılmasına engel olmaktadır. Özellikle, Azerbaycanlıların soy köküne ilişkin, eskiden bölgede oturan etnik grupların kökeni, dönemin mevcut etnik ve dil yapısına ilişkin konuların öğrenilmesi büyük güçlüklerle neden olmaktadır. Tarihi verilerin kıtlığı gerek yabancı, gerekse de yerli araştırmacıların bu konuları farklı açılardan ele almalarına sebep olmuştur. Ortaya atılan tezler çoğu zaman amacı dışında, bir takım siyasi isteklere hizmet etmek için sunulmuştur. Albanya'nın yazın mirasının bir siyasi güç gibi çözülmesiyle bölgedeki egemenliğin diğer Hıristiyan mezheplerin denetimine geçtiği bilinmektedir. Bu da Hıristiyanlık dışı kaynakların imha edilmesi ve Alban kilise edebiyatının "Gregoryanlaştırılması"yla kendini açığa vurmaktadır.

Azerbaycan halkının soy köküne ilişkin mülahazalar XX. yüzyılın 30'lu yıllarında ulusal çıkarlara ters düşen siyasetin bir sonucu olarak, tek bir kişinin çıkarlarına ve belli amaçlara yönelik kaygılar doğrultusunda bilimin gündemine alınmıştır. Bunun sonucunda da Azerbaycanlıların kökenine ilişkin çalışmalara siyasi içerik kazandırılmıştır.

Azerbaycan halkının menşesine dair ilk araştırmalar XIX. yüzyılda A. A. Bakıhanov'a dayanmaktadır. Kafkas Albanyası'nın ve İran'ın etnik tarihine ilişkin bir sıra görüşler Avrupa ve İran araştırmacılarıyla, Bolşevik Devrimine kadar Rus tarihçilerinden V.V. Barthold, N.Y. Marr, A. Yanovski'nin çalışmalarında aydınlatılmıştır. Bu doğrultuda daha kapsamlı çalışmalar 1950'li yıllardan sonra yapılmaya başlanmıştır. Med, İran ve Güney Kafkasya halklarının eski tarihine ilişkin tarihsel bilgiler K. V. Trever'in, Z. İ. Yampolski'nin, İ. M. Dyakonov'un, Z. M. Bünyatov'un, İ. G. Aliyev'in, Y. B. Yusifov'un, F. Memmedova'nın ve diğer Antik ve Ortaçağ döneminin araştırmacılarının çalışmalarında kendine yer bulabilmiştir. Azerbaycan halkının etnik kökeni, etnik tarihi, etno-linguistik süreçleri ile bağlı problemlerin araştırılmasına T. İ. Hacıyev, F. A. Celilov, V. İ. Aslanov ve diğer dilliler kendi çalışmalarında geniş yer vermişlerdir.

Son dönemlerde bu doğrultuda yazılan yüzlerce makale ve eserde araştırmacılar bu konulara yönelik değişik görüşler ileri sürmüştür. Bütün bu görüşleri iki ana başlık altında toplamak mümkündür: İlki, Azerbaycan halkı ve dili, tarihi köken itibariyle bu toprağa bağlı değil, Türkler bu toprağa yakın tarihte göç etmişler. Sözde, XI-XII yüzyıllarda Azerbaycan'a göç etmiş Türkler burada İran dilli ve Kafkas dilli nüfusu asimile etmiş, başka bir deyişle, Azerbaycan'da "Türkleşme" süreci gerçekleşmiştir. Bu yaklaşıma göre "Azerbaycan Türkleri İrani topluluklardan devşirilmiş, XI-XII. yüzyıllara kadar adı geçen coğrafyada Türkler yaşamamıştır" şeklinde sunulmuştur. Selçuklu Oğuzlarının gelişiyle Türk boyları bölgede yurtlar edinmiş, Safeviler döneminde ise kendi konumlarını pekiştirerek İrani grupların erimesine neden olmuşlardır. Bu açıklamalardan yola çıkarak Azerbaycan dilini; Farsçanın yahut İrani dillerinin bir lehçesi olarak kabul edenler de bulunmaktadır. İ. M. Dyakonov, K. V. Trever, İ. G. Aliyev, A. V. Çerepnin, A. P. Novoselsov, A. S. Sumbatzade, E. İ. Krupnov ve diğerleri bu görüşü destekleyenler arasındadır. İran'da bu görüşün sıkı takipçisi A. Kesrevi'dir. V. V. Barthold da benzeri görüşü savunmaktadır.

Anlaşılabileceği gibi bu tez tarihi belgelerin kapsamlı araştırılmasından uzak, onomastik ve linguistik bilgiler göz önünde bulundurulmadan, çeşitli tarihi dönemlerde nüfusun etnik yapısı açıklığa kavuşturulmadan şekillenmiş son derece yanlış bir bakış açısıdır.

XIX. yüzyılın başlarında Azerbaycan coğrafi olarak iki kısma ayrılmıştır. Azerbaycanlıların bir kısmı Çarlık Rusyası'nın, geri kalan kısmı ise Kaçarlar devletinin, daha sonra ise Sovyetler Birliği'nin ve Pehlevilerin tebaasına çevrilmiştir. Bu devletler de, özellikle Pehlevilerle birlikte kendi politikalarının gereği olarak Azerbaycanlıların tarihi köklerini, kültürel kimliklerini onlara unutturmağa gayret etmişlerdir. Fakat kendi amaçlarına ulaşmak için Azerbaycanlıları kendi dillerinden mahrum bırakma yönündeki çabalarını esirgememişler. Bunun için de Azerbaycan halkının ve dilinin tarihini tahrif etme doğrultusunda ardıcıl çaba harcamışlardır.

Bu gün de Güney ve Kuzey Azerbaycan'da yaşayan Azerbaycanlıların farklı tarihi-etnik kökene sahip halklar olduğu ve konuştukları dillerin de birbirlerinden farklı olduğuna dair görüşler mevcuttur. Bilim adamlarımızın kendi sözlerini söyleme olanağının sınırlı olduğu dönemlerde İranlı araştırmacı E. Kesrevi Azerbaycanlıların sözde “eski dönemlerde İran dilli olduklarını ve yalnız Ortaçağda Selcuklu boylarının Azerbaycan'a gelişi sırasında “Türkleştikleri” görüşünü ortaya atmıştır. Sözde daha o dönemde “Azerbaycan nüfusunun “Türkleşmesi” süreci baş vermiş ve bunun sonucunda Azerbaycan halkı teşekkül etmiştir”.(Kommunist gazetesi:1.)

Konuya ilişkin İranlı araştırmacıların yaklaşımları hayret vericidir. Zira onlar, İran topraklarında Türkçe konuşan toplulukların eski dönemlerden beri yaşaması olgusuna ya hiç değinmemekte yahut da tartışmaya açık görüşler ileri sürmektedirler. Kuşkusuz, sağlam tarihi kanıtlara dayanmayan bu tür görüşler Azerbaycan etnik tarihçiliğinin bir sorun düğümü haline gelmesine neden olmuştur. Bu görüşün yandaşları Azerbaycan halkının teşekkülü sürecinde gerek Kafkas dilli Alban, gerekse de İran dilli Atropaten nüfusunun ansızın Türk diline geçmelerinin sebeplerini açıklayamamaktalar. Gerek güneyde, gerekse de Kuzey Azerbaycan'da yaşayan atalarımız yüzyıllar boyu Türkçe aracılığıyla birbirleriyle iletişim kurmuş, bu dil uğrunda mücadele etmiş, en ağır rejimlerde bile onu muhafaza ederek günümüze ulaştırmıştır.

G. Geybullayev'in de belirttiği gibi: “...Farsça yazı dilinin, Arapçanın egemen din dili olduğu bir ortamda Türkçenin bütün dillerini asimile etmesi hayali bir hipotezdir. Tam tersi, VII-VIII. yüzyıllarda Azerbaycan'ı ele geçirmiş Müslüman Araplar XIV. yüzyılda artık Türkçe konuşmaktaydılar.” (Geybullayev, *Azerbaycan Türklerinin*:45.)

İkinci görüşe göre, Azerbaycan halkının ortaya çıkmasında bilavasita iştirak eden Türk etnoslarının eskiden burada yaşamasına ilişkindir. Bu konsept 1960'lı yıllardan başlayarak köklü bir şekilde araştırılmaya başlanmıştır. Son yıllarda yapılan araştırmalarda tamamen yeni, gerçeği yansıtan görüşlerin ortaya çıkmasına çaba gösterilmiştir. Bu görüş esasen Azerbaycan coğrafyasında milattan önceki yüzyıllarda Türk kökenli etnosların yaşamış ve çeşitli dönemlerde göç etmiş Türk urukları ile yerel Türk unsuru arasında kaynayıp karışması ve bütünleşmesine dayanmaktadır.

Dilin etnik kimliğin esas etkenlerinden biri olduğu bilinen bir gerçektir. Herhangi bir halkın kökenini araştırırken tarihin en karanlık ve tartışmalı sorularına cevabı ilk olarak bu halkın konuştuğu dilde aramak daha doğrudur. Her toplumun oluşum sürecinde etnosların kaynaşması, onların dil birliğinin meydana gelmesi yüz yıllar boyu süregelmiştir. Bu anlamda ilk olarak topraklarımızda yaşamış etnosların etnik kimliklerinin ve dillerinin tespit edilmesi gerekir. Bu meselelerin de gün yüzüne çıkarılması, vurgulandığı gibi, yazılı kaynakların olmaması sebebiyle büyük engellerle karşılaşır.

Bilim adamlarımızın son yıllarda çivi yazılı tabletlerde Türk kökenli sözcükleri bulması, aynı oranda şahıs ve yer adlarının tespiti yönünde yapmış oldukları derin bilimsel araştırmalar Azerbaycan bölgesinde milattan önceki dönemden itibaren asli unsur konumunda Türk kökenli etnosların yaşadığına dair net bir fikrin ortaya çıkmasına olanak sağlamaktadır. Türk kökenli etnosların Azerbaycan'da hangi dönemden itibaren yaşadıkları yönünde tarihçiler arasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kimileri bu tarihi M. Ö. III. Bin yıla kadar götürmekte, kimileri de bunun daha ileri safhada gerçekleştiğini savunmaktalar. Tarihi araştırmaların sonucu olarak M. Ö. XIV. yüzyılda eski Azerbaycan topraklarında Türk boylarının yaşadığı ortaya çıkmakta. 3 bin yıl bundan önce Assur çivi yazılarında Urmiya gölü havzasında "Turrıklar"ın oturdukları belirtilmiştir. (Yampolskiy: 63.)

Eskiden güneyde Manna, Maday (Med/Midya) ve Atarpatakan (VII. yüzyıldan itibaren *Azerbaycan* biçiminde), kuzeyde Alban (Aran/Arran) denilen ülkede, yani şimdiki Azerbaycan'da Türk etnosların yaşaması inkâr edilmez bir gerçekliktir. Anlaşılan bu boylar, kendilerini Türk ismi altında tanımlamasalar da, Altay dil ailesinin Türk koluna bağlı dillerde konuşmuşlardı. Giyaseddin Geybullayev'e göre, Altay dil ailesinin Türk koluna mensup bulunan etnoslar Azerbaycan coğrafyasında milattan önceki dönemlerde yaşamaktaydılar. Fakat kendilerini Türk adlandıranlar buraya erken orta çağlarda, toplu halde XI-XII. yüzyıllarda Selçuklu Oğuzları ile gelmiştir. (Geybullayev, Azerbaycan Türkleri: 9.)

Eski boyların yer değiştirdikleri zaman akraba etnosların yanında mesken edindiklerine dair bir görüş de mevcuttur. Kimmer, İskit ve Saklar sırf yerli nüfus ile dil akrabalığına göre Manna'da ve Aras'ın kuzeyinde yurt edinmişlerdir. Burada Türk dilli etnosların iskân edilmesi çevre ülkelerde yaşayan Türk boylarının Azerbaycan'a akımı için olanak sağlamıştır. Yazılı tarihten Türk dilli boyların Azerbaycan'a dil açısından akraba olan etnosların yanına ilk akımı Kimmer, İskit ve Sak boylarının yer değişmesi ile bağlı olduğu bilinmektedir. (Bünyatov: 119.)

İskitlerin etnik kimliği ve dili hakkında bilimsel literatürde bilgi bulunmamakta ve bu konuda bir-birine zıt, çeşitli içerikli fikirler mevcuttur. Bir sıra şahıs ve yer adlarının öğrenilmesi sonucunda çağdaş tarihi literatürde İskit soybirleşmelerinin, bu arada Sak-Massagetlerin İran dilli olmaları hakkında görüşler ortaya atılmıştır. Fakat son yıllarda bilim adamlarının yaptıkları araştırmalar, günümüze değin anlamları açıklanamamış şahıs ve yer adlarının menşeinin öğrenilmesi, İskitlerin ve bu arada Sak-Massagetlerin Türk dilli kavimler oldukları hakkında görüşün ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Bilindiği gibi, İskitler hakkında ilk bilgiler Herodot'a aittir. Fakat bir kaç yüzyıldan beri, tarihçiler Herodot'un "Skifler" olarak isimlendirdikleri etnonimin kime ait olduğunu konusunda görüş birliğine varamamışlardır. Araştırmacılar tarafından bu hususta birden fazla görüş ileri sürülmüş, ancak bu konu hala çözüme kavuşturulamamıştır.

Bazı araştırmacılar İskitleri bazen Türklerin, bazen Slavların, bazen de Fin-Ugorların ataları gibi takdim ediyorlar. Fransız bilim adamı J. Dumezil İskitlerin İrani bir topluluk olduğu görüşünü savunmaktadır. (Dümezilh: 7.) İ. G.Aliyev de

İskitlerin, Sakların ve diğer kavimlerin Türk soykökünü inkar etmiştir. (Aliev İ., *Midiya-drevneyşee*:131.) İskitlerin İran dilli olması fikrini İskitlerin araştırmacısı V. V. Latışev de onaylamıştır. B. N. Grakov, A. İ. Melikova ve bir sıra önemli araştırmacılar bu görüşü desteklemekteydiler (V. V. Latışev, *Zakavkaziye i ego svyazi s Peredney Aziey i skifskoe vremya*, Moskova 1984; B. N. Grakov, A. İ. Melikova, “*Ob etniçeskih i kulturnih različiyah v stepnih i lesostepnih oblastey evropeyskoy çasti SSSR v skifskoe vremya*”, *Voprosı skifsko-sarmatskoy arkeologii*. Leningrad 1952.) Diğer araştırmacılar ise Transkafkasya’da, Ön Asyada ve Avrasya çöllerinde eski Türklerin yaşadığı görüşünü ortaya atmışlardı. Bu kavimler erken dönem antik kaynaklarda Kimmerler, Saklar, İskitler, Savromatlar, Massagetler olarak bilinirler. (Bernştam A.N: 136.) Daha geçen yüzyılın ünlü araştırmacı N.A.Aristov’un belirttiği gibi “... çağdaş araştırmacıların söyledikleri kadarıyla muhtemelen, Herodot’un ve daha eski müelliflerin zikrettiği kavimlerin Türk kökenli olmalıdır.”(Aristov: 400.) E.N.Eyhvald da kendi araştırmalarında İskitler arasında Türkdilli boyların olduğuna ilişkin yeterince kanıtlar sunmuş ve İskitlerin sırf çeşitli Türk boylarından ibaret olması savını da gözardı etmemiştir. (Eyxvalhd:3). Altay Memmedov Sakların-İskitlerin dilini, kültürünü, günlük yaşamını araştırarak tarihçiler “Skif dili” dendiğinde, Türk dilli boyları gözönünde bulundurlar sonucuna gelmiştir.(Memmedov: 59.)

Bu varsayımlar Sakların-İskitlerin İran dilli olması fikrini zan altına almakta. Sonuç itibarıyla, Skif soyundan olan Türk dilli Sak-Massagetler yerli Türk kavimleriyle ile kaynayıp-karışması görüşü ortaya çıkmıştı. Onlar Azerbaycan’a M.Ö. VII. yüzyılda göç etmiş, Azerbaycan’ın gerek kuzey, gerekse de güney topraklarında kitlevi olarak yerleşmiş, burada yaşayan daha eski Türk boylarla kaynayıp-karışmışlar.

Güney Azerbaycan ve ona yakın olan ülkelerde M. Ö. III yüzyılda Akkad kaynaklarında, Kutı, Lulubi, M.Ö. II. Yüzyılda Kass (*Kaşşu*) ve diğer kavimlerin yaşadıkları gösterilir. Bu kavimlerin etnik-dil kimliklerine ilişkin her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Batılı bilim adamlarına göre, Asya’da eski bir dil ailesi mevcut olmuştur. Bu dil ailesi görece “Kaspi” ve ya “Zagro-Elam” dili olarak tanımlanmaktadır. Kutilerin, Lulubilerin, Elamların, Kasların, Hurritlerin, sonra Mannalıların ve eski Doğu halklarının da bu dillerde konuşmuş olma olasılığı bulunmaktadır. Fakat Elamlılar’ın Dravid dillerine (Hindistan dil ailesi) mensup dilde, Hurritler ve Urartulular’ın Kafkasya dillerine akraba dilde konuştuklarına ilişkin iddiası egemendir. Güney Azerbaycan’ın eski meskunlarının M.Ö. VIII-VII. yüzyıla kadar “Zagro-Elam”, “Kaspi”, “Hurrit-lulubi”, “Hurrit-Kuzey -Şarki Kafkasya” ve diğer dillerde konuştukları gösterilir. Genel olarak Güney Azerbaycan’da eskiden yaşayan etnosların (kutilerin, lulubilerin, kasların, mannalıların ve kaspilerin) kimlikleri çok karmaşık bir yapıya sahiptir. Kutı kavimleri Urmiye gölü havzasında, Güney Azerbaycan’ın güneyinde yaşamışlar. Kutı dili hakkında hiç bir bilgi yoktur. Kutı dilinin eski dillerden Urartu ve Hurri dilleri ile akraba olması tezi ileri sürülür, fakat Kutı adlarının hiç biri bu dillerde açıklanamamaktadır. Buradan çıkan sonuca göre Kutı dilinin Kuzey-Kafkasya

dilleriyle akrabalığı tezi kanıtlanmamaktadır. İ.M.Dyakonov'un kanısınca, "Kutiler Elamlara yakın olmuşlardır". (Dyakonov: 110.) Y.Yusifov'a göre "... Kutü dilinin eski dillerden Elam ve Hurri dilleri ile akraba olması tezi ileri sürülmüştür. Fakat bu tezin hiç bir dilbilimsel temeli bulunmamaktadır. Bize belli olan saf Kutice özel adlarının hiç biri Elam, Hurri, Şümer, Samir ve Hint-Avrupa özel adlarına benzememektedir. Özetle Kutilerin Kafkasya kökenli topluluk olduğunu kanıtlayacak gözle görülür hiç bir kanıt bulunmamaktadır." (Yusifov, Eski Şerg tarihi: 53.)

Lulubiler M.Ö. III. bin yılda Urmiye gölünün güneyinde Kutilerle komşuluğunda oturmuşlardır. Lulubilerin etnik ve dil kimliklerine ilişkin elde tutarlı bilgi yoktur. Bu dile ait bir kaç söz kalmıştır. Bu sözlerle şüphe yok ki, Lulubi dilinin mensubiyetini ortaya çıkarmak mümkün değildir. Fakat Y.Yusifov bilimsel araştırmaların sonucu olarak şöyle bir görüş dile getirmekte: "Kuti ve Lulubi dillerinin Elam, Hürri, Kassi ve diğer Ön Asya dilleri ile akrabalığını biz temelsiz kabul ediyoruz." (Yusifov, Rannie kontak: 38.)

Bilindiği gibi, boy ittifakları birbirine linguistik açıdan akraba olan kavimlerden oluşmaktadırlar. M.Ö. III. yüzyılda Lulubi federasyonuna dahil olan akraba etnoslardan biri de Turukiler olmuştur. (Bünyatov: 80.) Y. Yusifov'a göre, *Turukku* etnik adı "*Türk*" boy adının kaynaklarda geçen ilk kullanımı olarak kabul edilmelidir. (Yusifov, Rannie kontak:78.) Y. Yusifov'un araştırmalarının sonucu, "*Türk*" etnoniminin ilk biçimi olan "*Turukku*" Azerbaycan devleti olan Aratta döneminde, M.Ö. III-II. Yüzyıllarda mevcut olmuştur. Bilginin belirttiğine göre, Aratta yer adı yalnızca eski Türk (proto Türk) dilleri esasında açıklanabilir. (Aliyev, Azerbaycan tarihi: 115.)

Eski Akkad kaynaklarında M.Ö. II. Bin yılda Med coğrafyasında Merkezi Zagros dağlarının İran bölgesinde Kassilerin yurt edindikleri belirtilir. (Dyakonov İ.M. "Assiro-vavilonskie:2) Kassi dilinin Kutü diline yakın olduğu, Kutü dilinin ise kuzey doğu Kafkasya dillerine akraba olduğu ileri sürülmektedir. Fakat Kassi dilinin Elam dilinden farklı olduğu gerçeği gözardı edilemez. (Dyakonov İ.M, İstoriya Midii:128)

Bazı araştırmacılar Kassilerle Kaspilerin akraba olması görüşünü ileri sürerler. Bu akrabalık konusuna bir sıra batılı araştırmacılardan S. Şeftoloviç, G. Hyuzing, V. Grozny, A. T. Glou ve İ. M. Dyakonov da kendi çalışmalarında değinmişlerdir. (Geybullaev, K etnoqenezu: 37.)

Y. Yusifov'a göre ise "...Kassi kaynaklarında bir sıra Hint-Avrupa kökenli sözler bulunmaktadır. Buna göre Kassi dili Hint-Avrupa dil ailesine dahil edilmelidir ve Kassilerin ilk vatanı Hazar denizi kıyılarında aranmalıdır."(Yusifov, Eski Şerg tarihi: 37.) Yusifov bu görüşü devam ettirerek şunları söylüyor, "Diğer mülahazalara göre Kassi ve Kaspiler aynı etnik gruba mensup olmuş, Kaspi dili Elam diline akraba olmakla onun kuzey lehçesini oluşturmuştur. Kassi dili hakkında kesin bir görüş belirtmek için yeteri kadar dil malzemeleri kalmamıştır. Mevcut olan kaynaklardan bir sıra Hint-Avrupa, Elam sözleri ve Kafkasya dilleri

ile bağlanan bir söz (vaşru), “Allah” aks olunmuştur. Bu sözlerin Kassi diline iletişim aracıyla geçmiş olduğunu söylemek mümkün. Mevcut Kassi sözcüklerinin eski dillerden hiç biri ile akrabalığı kanıtlanmamıştır.” (Yusifov, Eski Şerg tarihi: 308.)

G. A. Geybullayev’e göre, bütün bu konular Sümer dilinin etnik kimliği tam belirlendikten sonra açıklığa kavuşabilir. (Geybullayev, Azerbaycan Türklerinin: 38.) Oljas Süleymenov, Sümer dilinin günümüzde yaşamakta olan Türk dilleri ile kültürel akrabalığına ilişkin görüş dile getiriyor. (Süleymenov: 193.) Türkolog Tevfik Hacıyev de Sümer dili ile Türk dillerini karşılaştırarak, bu diller arasında ortak özelliklere değinmiştir. Bu ise Sümer döneminde komşulukta Türk etnoslarının yaşadıkları konusunda şüphe yeri bırakmıyor. (Hacıyev: 28.) G.Vinkler’e göre ise yapısına göre Sümer dilinin Türk dilleri ile birçok bakımdan benzerliği bulunsa da, bu olgu daha onların akraba dil olduğunu kanıtlamakta yeterli değil” (Vinkler: 14.)

Sümerlerin eski bir Türkçeyle konuşan kavim olduğu tezini savunanlar ve reddedenler vardır. Son dönemlerde S. Aliyarlı, F. Celilov, N. Hudiyev, G. Geybullayev, Y. Yusifov, V. Habiboğlu ve M. İsmail’in görüşleri bu konudaki tartışmalara yeni bir şekil kazandırdı. Söz konusu tezin ileri sürdüğü görüşlerin detaylı bir tahliline gerek duyulsa da, ortada inkar edilmesi güç bir gerçek vardır. Buna göre, Manna ve Med’le ilgili bir takım yer ve şahıs adlarının, hiç değilse Manna hükümdar isimlerinin Türkçe açıklanması Mannalılarının ve Medlerin kökeninde Türk izinin yer aldığını söylemeye olanak tanımaktadır. Bundan hareketle Azerbaycan’da bir İranileşme sürecinin yaşandığı, ardında da Türkleşme yönünde etniksel bir sürecin işlediği yönündeki varsayımlar kuşku uyandırmaktadır. Bölgede her iki dilin konuşanları yerleşmişlerdir. Bunlardan Türklere gelince onların bölgedeki varlıkları daha eski bir tarihe dayanmaktadır. (Aliyev: 327.) Albanlar Kuzey Azerbaycan’ın eski nüfusu olmuşlar ve ilk yüzyıllardan VII-VIII yüzyıllara kadar mevcut olan Albanya nerdeyse Kuzey Azerbaycan’ın büyük bir bölümünü kapsamaktaydı. Alban kaynakları elde edilmemiştir ve bu kaynakların hangi dilde olduğu, genel olarak tartışmalıdır. Fakat eski Ermeni dilinde olan kaynaklardan yola çıkarak bu dilin çok zengin bir dil olduğu anlaşılmaktadır. Albanya’da mevcut olan diller hakkında ilk defa Strabon genel bir görüş beyan etmiştir. Strabon konuyla ilgili olarak şunları yazıyordu: “...şimdi bir hükümdar onlara hâkimdir. Daha önceki dönemlerde kendi dili olan her bir hanedanın kendi hükümdarı vardı. Onların arasında yeteri kadar iletişimin olmaması yüzünden 26 dilleri (yahud lehçeleri) vardı.” (Aliyev: 328.)

Albanların etnik, dil kimliği hakkında bilimsel literatürde oldukça çelişkili ve birçok halde bilimsel verilerden yoksun görüşler yer almaktadır. Bir sıra bilim adamı Albanları Kafkas dilli kavimler olarak kabul ediyorlar.(Kuliev: 52.) Tarih kitaplarında Alban dilinin Dağıstan dillerine, Kafkasya dillerine ait olması fikrini İ. G. Aliyev, G. A. Melikişvili, İ. M. Dyakonov, M. N. Pogrebova ve diğer bilim adamları savunmuşlardır. Fakat kendi görüşlerini kanıtlamak için yeterli bilimsel dayanıklardan yoksundurlar. Mevcut oldukları yüz yıllar boyu Albanların

kendilerinden sonra hiç bir toponim bırakmamaları, onların Dağıstan dilli ve ya Kafkas dilli olması görüşünü çürütmektedir. V. İ. Abayev haklı olarak, “halklar ve kavimler belirli bir coğrafyada bir-birlerini izlerken tümünden kay- bolmuyorlar. Her bir yerli kavim kendi seleflerinden bir şeyler alıp onları korumaktadır. Bu “ne ise” ise belirli ölçüde toponimler ola bilir” görüşünü dile getirmektedir. (Abaev: 41.)

Albanların İrani kavimlerden biri olması görüşüne V.R.Minorski, R.Fray, İ.Markvart ve diğer bazı araştırmacılar haklı olarak karşı çıkmaktalar. (Geybullayev, Azerbaycan Türklerinin: 29.)

Azerbaycan tarihinde Türk boylarının Albanya’ya gelişi I. yüzyılda Hunlarla (Z. İ. Yampolski, Y. B. Hüseyinov, V. L. Gukasyan, Y. Ceferov, R. A. Hüseyinov ve d.) ve Türkçenin iletişim dili haline gelmesini Büyük Hun İmparatorluğu’na bağlı olarak açıklıyorlar. Fakat V. Hebiboğlu bu görüşe karşı çıkarak bunun “bir takım bilim adamlarının kendi çalışmalarında Türk sözünün ortaya çıkma tarihini V-VI yüzyıldan götürmesine benzemektedir” – der ve ekler – “Oysa, daha milattan önceki dönemlerde *Türk* halklarının mevcutluğu hakkında antik dönemin bazı düşünürleri kendi çalışmalarında bilgi vermişlerdir”. (Hebiboğlu: 33.)

Yukarıda da belirtildiği gibi, Azerbaycan tarihçiliğinde “sözde Azerbaycan halkı ve Azerbaycan dili IX-XI. yüzyıllarda, Selçukluların bölgeye toplu göçü sonucu teşekkül etmiştir” türünden yapay bir tez de mevcuttur. Bu, hiç bir bilimsel dayanağı ve mantığı olmayan yanlış bir iddiadır. Nitekim bin yılları bulan devletçilik geleneğine sahip atalarımız XI-XII. yüzyıllarda nasıl olurda kendi dillerinden vazgeçerek başka dilde konuşmayı tercih edebilirler? Her hangi bir yerli dili eritmek için ve yeni dil için zemin oluşturabilmek için uzun zaman gerekir. Şaşılacak hususlardan biri de, daha o dönemlerde Azerbaycan edebi dilinin şekillenmiş ve bu dilde edebi eserlerin yazılmış olmasıdır. Bilindiği gibi, edebi dil birden-bire teşekkül etmez. Her hangi bir halkın edebi dilinin teşekkülü için uzun zaman dilimine ihtiyaç bulunmaktadır. (Süleymanlı: 321.)

Azerbaycan’ın etnik tarihi evrensel bir tez çerçevesinde takdim edilir, yani Azerbaycana Türk dilli nüfusun gelişini XI-XII yy.’da Selçukluların buraya gelişine bağlamakta ve Azerbaycanlıları Türkleşmiş İran dilli ve Kafkas dilli etnoslar gibi kabul etmektedir.

Bu görüşe göre, XI. yüzyıla kadar eski yerel unsurlarının ağırlıkta olduğu Azerbaycan’a topluca yapılan Oğuz göçleri siyasal anlamda burada merkezi bir otorite meydana getirerek diğer etnik unsurları da içine alan “aborijen”(yerel) bir yapı ortaya çıkarmış, bunun sonucunda da, Türklerin aslında aborijen Türklerle kaynayıp karışmasından ve başka gayri Türk aborijen halkları asimile etmesinden sonra çağdaş etnik manzara şekillenmişti. Bu görüşün savunucuları bu etnik değerleri ve yapılanmayı “Türk dilli Azerbaycanlı” olarak nitelemektedirler. Bu tür yaklaşım Azerbaycan tarihçisi Süleyman Aliyarov’un redaktesi ile yazılmış "Azerbaycan Tarihi" kitabında Sovyet dönemine atıfta bulunarak şöyle eleştirilmektedir: “Çağdaş bilimsel literatürde kabul edilmiş görüşe göre, her hangi bir halkın ortaya çıkışının en önemli göstergesi olarak söz konusu halkın dili

görülür. Böylece, Azerbaycan Türkleri, Anadolu Türkleri, Türkmenler ve Gagavuzlar ile birlikte Oğuz kökünden meydana gelmiştir. Sovyet tarihçilerinin eserlerinde ise tartışılmaz bir ilmi gerçek gibi kabul olunmuş bu ölçü Azerbaycan Türklerine ait kılınmamıştır. Onlar Türk değil, olsa-olsa “Türk dilli halk”tır, yani Kafkas-İber kökenli Albanların ve İran soylu Güney Azerbaycan ahalisinin son yedi yüzyıl içerisinde “Türkleşmiş” bir versiyonudur. (Aliyarlı: 163.)

Tarihçi G.Geybullayev’e göre, Azerbaycanlıların etnik yapısının tetkikinde önemli rolü toponimik bilgiler oluşturur. Toponimikler etnik isimlendirmeye karar vermeye imkân sağlıyor ve çeşitli dönemlerde boyların isimlerini açıklayabiliyor. Toponim, özellikle etnonim bir halkın etnik yapısının belirlenmesinde tarihi delil olarak tanımlanabilir. Müellife göre, ilk ortaçağ Albanya’sının etnik yapısının belirlenmesinde toponimik araştırmalar başlıca rol oynamış ve burada yaşamış olan Alban, Sak ve Gargar gibi boyların Türk dilli olduğu ortaya konulmuştur. Aynı zamanda miladın ilk asırlarından başlayarak Türk dilli Aran, Katak, Terter, Savar, Kol (Kul), Çol (Çul), Hurs, Peçenek gibi boyların yaşamış olduğu tespit edilmiştir. (Geybullayev, K Etnogenezu Azerbaydjantsev: 14.) Geybullayev, Azerbaycan halkının etnik kökeniyle ilgili iki grup tasnif şekline dikkat çeker. Birinci gruba; dilleri söz konusu halkın dilinin temelini oluşturan genetik yönden akraba boylar; ikinci gruba ise etnik gelişmeler sonucunda bu veya başka düzeyde dil asimilasyonuna maruz kalarak bu halkın içine katılmış boylar. (Geybullayev, K Etnogenezu Azerbaydjantsev: 369.) İşte bu tezden yol alarak da Kuzey Azerbaycan arazisinin tamamında etnik gelişmelerin karakter ve yönü şöyle açıklanmaktadır; Azerbaycan’da etnik süreçler iki büyük dönem geçirmiştir: Birinci dönem, neredeyse M.Ö. I.binin ortalarında başlayarak, VII-VIII. yüzyılda tamamlanan devri “Alban” devri; bu dönem boy birliği ve devletin yaranması, uygun olarak da Alban halkının ve Alban devletinin önce konuşma, sonra yazı dilinin oluşması ile alakalıdır. İkinci dönem ise VII-X. yüzyılda Azerbaycan halkının yapılanması ve konuşma dilinin, fakat yazılı olmayan ve Arap coğrafyacalarının “Arran” dedikleri dilin oluşması dönemi olarak tanımlanabiliyor.(Geybullayev, K Etnogenezu Azerbaydjantsev: 420.) Böylece kesin bir sonuca varan Geybullayev’e göre, Azerbaycan’da Türkleşme sorununun esasen Oğuzların gelişi olaylarıyla açıklamak doğru bir görüş olarak kabul edilemez. Bunlar toponimik delillerle de onaylanmamaktadır. Azerbaycan halkı, Oğuzların etkisinin değil, VII-VIII. yüzyılda buraya kuzeyden gelmiş eski Türk nüvesini oluşturan Türk etnik unsurunun karmaşık etnik yapısının ürünüdür. Oğuzlar sadece Azerbaycanlıların halk gibi yapılanması sürecini hızlandırmışlardır.(Geybullayev, K Etnogenezu Azerbaydjantsev: 422.)

İ.M.Dyakonov’un bu konudaki görüşü daha çok şaşırtıcıdır. O, “...galip dilin taşıyıcıları say bakımından azınlıklar” şeklinde fikir beyan etmektedir. (Dyakonov İ.M. Nekotorie linqvistiçeskie: 9.) Sayı bakımından azınlık olan bir topluluk büyük coğrafyada Dağıstan dilli ve İran dilli halkların dillerini asimile etmesi nasıl mümkün olabilir? Bu pratik açıdan da mümkün değil ve V. L. Gukasyan’ın haklı olarak belirttiği gibi, “...Selçukluların gelişinden önce bu

misyonu Fars ve Arap dilleri de yerine getire bilerdi.” (Gukasyan: 118.) Bu görüşün davamı niteliğinde bilim adamı şunları söylüyor: “Azerbaycan’da Türkçenin üstünlük teşkil etmesi şunu gösteriyor ki, Oğuzların ve Kıpçakların gelişinden önce burada Türkçe bir dilsel ortam mevcut olmuştur”. (Gukasyan: 119.)

Alban soylarının tamamının adları bu gün belli değil. Aşağı yukarı ondan fazla etnosun adı günümüze kadar ulaşmıştır. Bunların hepsi Kuzey Azerbaycan topraklarında meskûn olmuşlar, yaşadıkları yerler doğuda Gürcistan, güney-doğuda Ermenistan, kuzeyde ise Dağıstan topraklarının bir parçasını kapsıyordu. Alban soyları ibaresinde verilen bu bilgi M.Ö. IV-II. yüz yıllara dayanmaktadır. (Mahmud İsmayıl: 31.) Benzeri türden bir diğer görüşe göre, bu 26 boydan biri diğerlerini kendi egemenliğinde birleştirmiştir. Ancak araştırmacıların vardıkları bir diğer görüşe göre Kür nehrinin Albanya kısmında kalan sol kıyısında 26 dilin mevcut olması için gerekli coğrafi olanaklar bulunmuyordu. Büyük bir olasılıkla, 26 dil denince Güney Dağıstan kesimleri göz önünde bulundurulmuştur. (Bunyatov: 80.)

Bu gün bilimsel literatürde Alban dilinin mevcut olduğuna şüphe yeri yoktur. Tartışma doğuran konu Alban dilinin etnik kimliğine ilişkindir.

Vurğulandığı gibi, son yıllarda Türk etnik gruplarının tarihini araştıran bir sıra ciddi bilimsel araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda araştırmacılar eski dönemlerden Azerbaycan’da Türk etnik gruplarının yaşaması konusunu çeşitli açılardan ele almışlar. Özellikle G. Geybullayev dönemin etnonim, toponim, antroponimleri üzerinde geniş araştırma yürütmüş, bunların büyük bir bölümünün Türk soylu olduğunu açıklığa kavuşturmuş ve net bir sonuca varmıştır, “... Alban etnosu doğrudan Azerbaycanlıların, Alban dili de Azerbaycan dilinin ceddidir”. Müellif fikrine böyle devam ediyor: “ Buradan çıkan sonuca göre, Türk dilli Albanlar (Alban etnik adını taşıyanlar göz önünde bulunduruluyor) Kuzey Azerbaycan’ın en eski yerli nüfusudur.” (G. Geybullayev, Eski Türkler ve Ermenistan: 28.)

Edinilen verilere göre Albanların merkez ve Aran illerinde esasen Türk etnosları yaşamaktaydı. Dağıstan’a yakın bölgelerdeyse Türklerle beraber Kafkasya İber dilli etnik grupların yurtları olmuştur. Antik dönemin yazarları Kafkas-İber dillerine mensup kavimleri (Ud, Gel, Leg, Çilb/Sliv, Lupeni/Lipin ve Didurları) Albanya’nın kuzeyi ile Kafkasya dağlık kısmına yerleştirirler. (Bunyatov: 223.) Kafkas dilinin ne önce, ne de sonraları tek iletişim aracı olması hakkında hiç bir bilgi bulunmamaktadır. Albanya’da esasen üst-üste gelen Türk lehçeleri (kangar, bulgar, peçenek, neptal // ebdal ve s.) eski yerli Türk diliyle bir süre yandaşı kendi varlığını korumuş, giderek Alban (arran) Türkçesinin teşekkülüyle sonuçlanmıştır. (Bunyatov: 151.) Buna esaslı kanıt erken orta çağ kaynaklarının toponim ve antroponomisinde Türk sözcüklerinin yer almasıdır. Adları zikr edilen etnik gruplarla beraber, Albanya ülkesinde İrani dillerde konuşan kavimlerde yerleşmiş ve böyle bir ortamda zamanla Türkçe kavimler arası iletişim diline dönüşmüştür. Yüzyıllar boyu Azerbaycan’ın kuzey illerinde yaşayan

Dağıstan ve İran dilli etnoslar Alban Türkleriyle kaynaşmışlar. Fakat aynı zamanda Azerbaycan'da yaşayan Türk olmayan etnoslar kendi dil ve etnik özelliklerini koruya bilmişlerdir.

Söylenenleri özetlersek, XI-XII. yüzyıllarda Selçukluların Azerbaycan'a gelişiyle bu bölgede her hangi bir etnik asimilasyon gerçekleşmemiştir. Yerel boylarla yeni gelenler aynı dile ve kültürel kimliğe sahiplerdi. Aksi takdirde hiç değilse "asimile edildiğini" varsaydıkları toplumun diline ilişkin kalıntılar Azerbaycan Türkçesinde ve diğer Kafkas dillerinde kendini muhafaza ederdi.

Genellikle Alban ve Atropatena dillerinin Azerbaycan dilinin esasını oluşturan Türk dillerinden biri olduğu düşüncesi giderek yaygınlık kazanıyor. Son dönemlerde bilim adamları tarafından ortaya koyulan yeni olgular etno-dil süreçleri ve genel itibarıyla etnik kimlikle ilgili konulara yeniden yaklaşımı ortaya koyuyor. Manna ve Med'de yerli Türk hanedanların yurt edinmiş olmaları ve Alban etnik kimliğinin taşıyıcılarının Türkler olarak kabul edilmesi Türk boylarının mevcut olması ve yayılma coğrafyası hakkında fikir yürütmek için zemin oluşturmaktadır.

İster Kuzey, isterse de Güney Azerbaycan'da konuşma dilinin ve onun gramer yapısının aynı olması bu coğrafyada Azerbaycan dilinin derin tarihi köklere sahip olmasının habercisidir. Aynı zamanda bu olgu Azerbaycan dilinin teşekkül etmesinde tarih boyu aynı etnik grupların iştirak ettiğini gösterir.

KAYNAKLAR

ABAEV, V.İ., *Skifo-Evropeyskie İzqlossı*, Moskva 1965.

ALİYARLI, S., *Azerbaycan Tarihi Uzak Geçmişten 1870-ci İllere Geder*, Baku Azerbaycan Neşriyatı, 1996.

ALİYEV, İ. , *Midiya-Drevneyşee Qosudarstvo na Territorii Azerbaydjana*, Baku 1956.

ALİYEV, İ ve d, *Azerbaycan Tarihi. En Eski Zamanlardan XX Esredek*, cilt. 1, Bakü 1994).

ARİSTOV, N.A., *Zametki ob etniçeskom sostave tyurskix plemen i svedeniya ob ix çislennosti-jivac starina*, Vıp. III-IV, SPb, 1896.

"Azerbaycan halkının yaranması: problemler, mülahizeler", *Kommunist Gazetesi*, 14.04. 1989.

BERNŞTAM, A.N., *Oçerk İstorii Qunnov*, Leningrad 1951.

BÜNYATOV, Z. M., *Azerbaycan Tarihi Derslik*, Bakı 1994, Azərneşr.

COMPOLHSKIY, İ.Z., "Drevnie svedeniya o turkax v zone Azerbaydjana" *Uç. Zap. AQU. Seriya Yazıka i Literaturı*, Sayı 2, 1966.

DÜMEZİLH, J., *Skifi i Narti*, Moskva 1990.

DYAKONOV, İ.M., *Assiro-vavilonские истоçniki po istorii Urartu*, **VDİ**, Sayı 2, 1951.

DYAKONOV, İ.M., **İstoriya Midii ot drevneyşix vremen do konca IV v. do. n. e.**, M.-L. 1956.

DYAKONOV, İ.M., **Nekotorie lingvistiçeskie dannie i problema svyazey naseleniya Vostoçnoqo Kavkaza i Zakavkazya s drevnim Vostokom III-I tis. do. n. e. (tezisi)**, Baku 1996.

EYXVALHD, E.N., O drevneyşix obitaligax plemen (slavcnskix, turechkix i monqolhmkix) v yujnoy Rossii po Qerodotu, **Biblioteka dlya çteniya.** . 27, otd, 3, SPb 1838.

GEYBULLAYEV, G., **Azərbaycan Türklerinin Teşekkülü Tarihinden**, Bakü 1994, Azərneşr.

GEYBULLAYEV, G., **Eski Türkler ve Ermenistan**, Bakü 1992., Azərneşr.

GEYBULLAEV, G, **K etnoqenezu azerbaydjancev**, cilt 1, Bakü 1991.

GUKASYAN, V.L., K osvesleniyu nekotorix voprosov istorii Azerbaydjana v monoqrafii «Azerbaydjan v VII-IX vv.», **İzd. An. Azerb. SSR, seriya istorii, filosofii i prava**, Sayı 4, 1968.

HACIYEV, T., **Azərbaycan Edebi Dili Tarihi**, Bakü 1976.

HEBİBOĞLU, V., **Eski Türklerin Dünyagörüşü**, Bakü 1996. Kartal neşr.

İSMAYIL, Mahmud, **Azərbaycan Halkının Yaranması**, Bakü 1995, Azərneşr.

KULİEV, D., **İstoriya Azerbaydjana**, cilt 1, Baku 1979.

MEMMEDOV, A., **Oğuz Seltenei**, Bakü 1992, Azərneşr.

NEYXARDT, A.A., **Skifskiy rasskaz Qerodota v oteçestvennoy istorioqrafii**, (Leningrad: 1982)

Puteşestviya v vostoçnie strany Plano Karpini i Rubruka, Moskva 1957.

SÜLEYMANLI, E., **Azərbaycan Türkleri Milletleşme Sürecinde**, İstanbul 2006, Ötüken Yay.

SÜLEYMENOV, O., **Az-Ya**, Bakü 1993.

YUSİFOV, Y., **Eski Şerg Tarihi Derslik**, Bakü 1993. Bakı Universiteti Neşriyyatı

VİNKLER, G., **Duxovnaya kulhtura Vavilona**, (Moskva:İz-vo Polhza, 1994).

YUSİFOV, Y., Rannie kontaktı Mesopotamii s severo-vostoçnimi stranami (Priurmiyskaya zona), **VDİ.**, Sayı 1, 1987

VİNKLER, G., **Duxovnaya kulhtura Vavilona**, Moskva 1994, İz-vo Polhza.